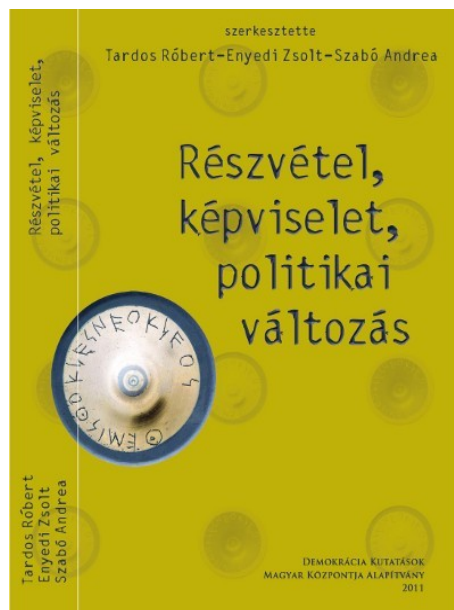

Knutsen Oddbjørn: *Strukturális hatások, társadalmi koalíciók és pártválasztás Magyarországon*

Megjelent: Tardos Róbert, Enyedi Zsolt és Szabó Andrea (szerk.):
Részvétel, képviselet, politikai változás. Budapest: Demokrácia Kutatások
Magyar Központja Alapítvány, 2011, 119-157. p.

Forrás: <http://www.valasztaskutatas.hu>

Oddbjørn Knutsen

STRUKTURÁLIS HATÁSOK, TÁRSADALMI KOALÍCIÓK ÉS PÁRTVÁLASZTÁS MAGYARORSZÁGON

BEVEZETŐ

A közép- és kelet-európai régió (a továbbiakban: CEE) demokratizálódásának és átalakulásának megvitatásakor az egyik legfontosabb kérdés a társadalmi struktúra, az érdekek és a pártrendszer közötti stabil és viszonylag erős kapcsolatok kialakulása. A posztkommunista polgári társadalmak gyengeségét figyelembe véve kétséges volt, hogy kifejlődik-e, illetve megerősödik-e a fenti kapcsolat. A társadalmi csoportok és a politikai pártok közötti tartós szövetségek kialakulása egyes szerzők szerint létfontosságú a politikai folyamatok legitimitása és stabilitása szempontjából. Ezen szerzők véleménye szerint a társadalmi struktúra kikristályosodása és átpolitizálódása fontos folyamatok ebből a szempontból. A kikristályosodás része a társadalmi struktúra és az érdekek közötti kényszerű kapcsolat; az átpolitizálódás pedig a társadalmi struktúra, a társadalmi érdekek és a politikai pártok közötti kényszerű interakció (Wessels–Klingemann 2006, 23–24).

Tizenegy kelet-közép-európai országra kiterjedő összehasonlító tanulmányukban Bernhard Wessels és Hans-Dieter Klingemann (2006, 25–31) arra megállapításra jutnak, hogy erősödött ugyan a kapcsolat a társadalmi struktúra és a politikai érdekek, illetve a politikai érdekek és a pártok között, ám ezek még mindig gyengék, hasonlóan a társadalmi struktúra és a pártok közötti kapcsolathoz. Ez az utóbbi kapcsolat az idő múlásával sem erősödött meg kellőképpen. Hasonló empirikus tapasztalatokról számolt be Mérove Gijssberts és Paul Nieuwebeerta (2000, 417–442) a társadalmi osztály, a gazdasági bal–jobb skálán elfoglalt helyzet és a pártválasztás közötti, a legtöbb kelet-közép-európai országban megfigyelhető összefüggésről.

Más kutatók viszont eltérő következtetésekre jutottak. Evans (2006, 262–264) a posztkommunista Kelet-Európa társadalmi bázisainak politikai megosztottságával foglalkozó áttekintő cikkében megállapítja, hogy

- a) a társadalmi struktúrák és a politikai preferenciák közötti összefüggések mintázata hasonló az érett demokráciákban megfigyelhetőhöz;
- b) mindegyik országban kialakult a társadalmi megosztottság, az adott ország társadalmi összetétele, történelmi öröksége, valamint a posztkommunista korszak gazdasági és politikai teljesítménye függvényében. El-

veti a *tabula rasa* álláspontot, miszerint a kommunizmus előtti korszak öröksége nyomokban sem lelhető fel a társadalmi megosztottságban; c) értelmezése szerint a pártszakadásokat befolyásoló társadalmi strukturális jellegzetességek az értékeken, érdekeken és identitásokon keresztül fejtik ki hatásukat. Ez a megállapítás egyben azt sugallja, hogy mind a kikristályosodás, mind az átpolitizálódás viszonylag fejlett szinten van a CEE-régió országaiban.

A társadalmi struktúra és a pártválasztás közötti kapcsolat tanulmányozása a politikaelmélet és a politikai szociológia egyik klasszikus kérdése. Mióta Seymour Martin Lipset és Stein Rokkan 1967-ben megjelentették tanulmányukat a társadalmi törésvonalak struktúráiról és a pártpreferenciáról, a politológusok köreiből közhelynek számít, hogy a nyugat-európai pártrendszer a társadalmi struktúrát tükrözi, különösképpen azokban az országokban, ahol az európai társadalmak korszerűsítése során társadalmi törésvonalak alakultak ki és maradtak fenn a legutóbbi időig. Mint a fent vázolt tudományos értekezés is mutatja, jelentős vita zajlott arról, hogy a társadalmi strukturális változók átpolitizálódnak-e, és így jelentős mértékben befolyásolják-e a pártválasztást a CEE-régió országaiban.

Lipset és Rokkan (1967, 15–23) a nyugati demokráciák konfliktusszerkezeti fejlődésének elemzésekor a történelmi gyökerekre és a politikai pártok közötti fő konfliktusokra helyezte a hangsúlyt. Négy olyan alapvető törésvonalat ismertek fel, amelyek gyökere a társadalmi struktúrában rejlik:

1. A centrum-periféria törésvonal területi alapú, ide tartoznak a különböző etnikai és nyelvi csoportok, valamint a vallási kisebbségek.
2. Az egyház és az állam közötti konfliktus a világi államot állította szembe az egyházak történelmi előjogaival, beleértve a jelentősebb oktatási intézmények feletti ellenőrzést is. Ez a törésvonal a lakosság vallásos és szekuláris csoportjai közötti polarizációt eredményezett.
3. Az árupiaci konfliktus a mezőgazdasági termékek eladói és vevői, általánosságban pedig a városi és a vidéki lakosság között alakult ki.
4. Végül a munkaerő-piaci konfliktus a tulajdonosokat és munkáltatókat állította szembe a bérlőkkel és a munkásokkal. Ez utóbbit általánosabb formában osztálytörésvonalnak nevezik.

Írásomban a fenti konfliktusoknak a magyarországi pártválasztásra kifejtett hatását vizsgálom.

A centrum-periféria törésvonal mértékének megállapítására a hagyományos módszer annak megvizsgálása, hogy a szavazók a különböző régiókban hajlamosak-e más-más pártokat támogatni. Az árupiaci konfliktus feltárására hagyományosan a városi és a vidéki lakosság aránya szolgál.

A vallási törésvonal különböző aspektusait három változó segíthet felmérni: a felekezeti hovatartozás, a templomba járás és a vallásosság mértékének közvetlen mérése. Mint azt a későbbiekben kifejtem, véleményem szerint a fenti változók a vallási szakadék különböző oldalait írják le.

A munkaerő-piaci konfliktust hagyományosan az osztálytörésvonallal azonosítják, általánosabb értelemben a társadalmi osztály, az iskolai végzettség és a jövedelem tekinthető az osztálytörésvonallal kapcsolatos változónak. Fontos hangsúlyozni ugyanakkor, hogy ezek a változók a társadalmi konfliktusok egyéb aspektusait is meghatározzák; ezt részletesen az ideológiai tér relevanciájával foglalkozó fejezetben fejtem ki.

További tényezők az életkor, a nem és a foglalkoztatási terület. Az életkor jelentős tényező a pártválasztás előrejelzésében a CEE-régió országokban.¹ A szavazói magatartásban megfigyelhető nemi különbségek számos nyugat-európai országban jelentőssé váltak, és szerepet kapnak a legtöbb olyan tanulmányban, amely szociodemográfiai változók pártválasztásra gyakorolt hatását vizsgálja. Nyugat-Európa országokban a foglalkoztatási terület is fontos tényező a pártválasztás előrejelzésében, és jelentős érvek szólnak amellett, hogy ez a kelet-közép-európai országokra is igaz lehet.

A következő elemzésben a különféle változókat három vagy négy csoportba sorolom. Az elsőbe tartoznak az askriptív változók, például a nem vagy az életkor. A második a régió és a lakhely (város-vidék). Ezeket együttesen területi változónak nevezik, ám tekinthetőek mintegy askriptív változóknak is, mivel sok ember az egész életét egyetlen földrajzi területen éli le. Az alábbi elemzésben időnként összevonom az askriptív és a területi változók értelmező erejét. A változók utolsó két csoportja homogénebb; ezek a három vallási és a három osztályváltozó. Utóbbiakkal kapcsolatban a foglalkoztatási terület tárgyalására is sor kerül.

Egy 2009-ben készült felmérésre támaszkodva vizsgálom a szociostrukturális változók és a pártválasztás közötti kapcsolatot. A tanulmány szerkezete a következő: először a társadalmi struktúra pártválasztásra gyakorolt hatásával és a magyarországi ideológiai tér szerkezetével foglalkozó korábbi kutatási eredményeket tekintem át; majd az ezt követő empirikus analízis első felében a szociostrukturális változók és a pártválasztás közötti kétváltozós kapcsolatokra összpontosítok, míg a másodikban többváltozós analízisre kerül sor.

¹ Az „életkor” kifejezést használjuk, ez azonban nem utal életciklushatások meglétére. A kor-különbségek kohorsz- vagy generációs hatást sejtetnek, tekintve az egymást követő kohorszok igen eltérő politikai szocializációját. A jelen tanulmány keresztmetszeti jellegéből adódóan nem vizsgálhatjuk az életciklus- vagy generációs hatásokat, ám ha elméleti síkon valószínűsíthető a generációs hatás, gyakran használatos a „kohorsz” kifejezés.

KORÁBBI EREDMÉNYEK*A társadalmi struktúra pártválasztásra gyakorolt hatása*

A korábbi tanulmányok szerint Magyarországon a demokratikus átalakulás és az első választások óta csökkent a társadalmi struktúra pártválasztásra gyakorolt hatása. Ez elsősorban két olyan történelmi párt hanyatlásának köszönhető, amelyek meglehetősen erős társadalmi bázissal rendelkeztek: a kisgazdapárt és a kereszténydemokrata párt (Enyedi 2006, 193).

Ez a hanyatló trend nagy részben köszönhető a pártrendszer csekélyebb töredezettségének is. A magyarországi eset jó példa a pártrendszer töredezettségének jelentős csökkenésére. A választásokon induló effektív pártok száma az 1990-es 6,7-ről 1998-ra 4,6-re, majd 2002-ben már mindössze 2,4-re esett vissza (i. m., 193, 8.3. táblázat). A legutóbbi két választás alkalmával nőtt ugyan valamelyest a pártok száma (2006-ban 2,7, 2010-ben 2,9), ám a pártrendszer egyes jellemzői még mindig igen közel állnak a kétpártrendszerhez. A pártrendszer koncentrációja a Magyar Szocialista Párt, majd a Fidesz előretöréséhez köthető, míg Tóka Gábor (2004, 289) szerint a két nagy párt által képviselt pólusok egy sor gyengén korrelált konfliktusdimenziót magukba szívtak.

Eredetileg a Fidesz és a szocialista párt is jelentős társadalmi bázisra támaszkodhatott, ha nem is akkorára, mint a kisgazdák vagy a kereszténydemokraták. Ahogy azonban a szavazatok egyre nagyobb arányát birtokolták, társadalmi struktúrába való beágyazottságuk fokozatosan csökkent (Enyedi 2006, 193).

A pártválasztást Magyarországon befolyásoló szociodemográfiai változók megértéséhez kulcsfontosságú a Fidesz társadalmi és ideológiai vonzerejének átalakulása. A Fidesz a kezdetekkor, a kilencvenes évek elején liberális és antiklerikális, sőt egyes jellemzések szerint balliberális profilú párt volt. A párt azután fokozatosan módosította ideológiai profilját, és identitása a nemzet, család, rend és vallás előtérbe helyezésével jobbratolódott. A vidék érdekeit és értékeit is zászlajára tűzve elhódította a kisgazda szavazók jelentős részét (Enyedi 2005, 702–710). Az ideológiai átalakulást a párt szavazóinak társadalmi és szerkezeti átalakulása követte (i. m., 710–714; Tóka 2004, 312–316).

A társadalmi struktúra és a pártválasztás közötti kapcsolatot vizsgáló korábbi tanulmányok olyan időszakokban születtek, amikor a magyarországi pártrendszer még egészen más szerkezetű volt. Jelen tanulmány a 2009-es állapotokat tárja fel. Bár azóta is változott a pártrendszer, hiszen végképp eltűnt az SZDSZ és megerősödött az LMP, a 2009-es állapotok már tükrözik a leglényegesebb változásokat, hogy tudniillik a Fidesz hatalmas, mintegy kétharmados előnyre tett szert a szocialista párt előtt, a Szabad Demokraták Szövetsége és a Magyar Demokrata Fórum parányira zsugorodott, míg a radikális jobboldali Jobbik már a harmadik legnagyobb párt. A kutatás szem-

pontjából felmerülő legnagyobb gond tehát az, hogy ugyanazokat a kapcsolatokat találjuk-e a szociostrukturális változók és a pártválasztás között, mint az eltérő pártrendszer idején készült korábbi tanulmányok.

Az ideológiai tér szerkezete

A társadalmi struktúra sokszor politikai kérdéseken és értékeken keresztül fejt ki hatását a pártválasztásra. A társadalmi strukturális változók stabil és erőteljes hatása arra utal, hogy a pártrendszer háttérében erős és állandó kapcsolat áll fenn a politikai kérdések és értékek között, mint azt az írás bevezetőjében is említettem.

Magyarország esetében leginkább a kulturális kérdések határozzák meg a pártválasztást. A jobboldali pártok számára a vallás, az antikommunizmus és a nacionalizmus voltak a központi kérdések. Ezeknek fontos szerep jutott a magyarországi bal- és jobboldal szétválasztásában. A liberálisok eredetileg középen álltak, ám a későbbi szakadás eredményeként polarizálódott a politikai tér (Enyedi 2006, 180–182, 195–199). A szavazók szintjén viszonylag gyenge a korreláció a vallás, az antikommunizmus és a nacionalizmus tekintetében. Ezek nem képeznek egyetlen dimenziót a szavazók körében; épp ellenkezőleg, egymástól függetlenül fejtik ki hatásukat a bal–jobb pártorientációra (Tóka 2004, 312–316).

A gazdasági kérdések szerepéhez jutnak ugyan a szavazók magatartásának befolyásolásában, ez azonban nem vezet a pártok közötti tartós differenciálódáshoz. A korábban kormányzó „balos” pártok (a szocialisták és a szabad demokraták) sokáig piacpártinak számítottak, így gazdasági értelemben „jobbosabbak” voltak az ellenzékénél. A gazdasági kérdések másodlagos szerepe következtében a bal–jobb szemantika erőteljes kulturális színezetet kap, a gazdasági szempontok pedig kevésbé jelentősek a pártválasztásban (Enyedi 2006, 181).

Kenneth Benoit és Michael Laver (2006) 2003-ban végzett szakértői felmérésének Magyarországra vonatkozó eredményei kiválóan illusztrálják az ideológiai teret. Egyes pontokon egybevágtak a politikai orientációkra irányuló reprezentatív felvételek eredményeivel, máshol azonban különbségek mutatkoztak. A szakértők 12 politikai dimenzió mentén helyezték el a magyar pártokat, majd faktoranalízisük kimutatta, hogy Magyarország egy olyan domináns egydimenziós mintához igazodik, ahol az első faktor ötször akkora varianciáért felelős, mint a második, és mindössze két dimenzió mutatható ki. Az első dimenzió domináns politikai orientációi a társadalmi kérdések (abortusz, homoszexualitás, eutanázia), a vallás és a nacionalizmus voltak. Az elemzésben szereplő két gazdasági kérdés (a magánosítás, illetve az adózás és költségek kérdése) nem tartozott ugyanehhez a dimenzióhoz. A privatizáció a társadalmi kérdésekhez képest számottevően kisebb súllyal

jelent meg az első dimenzió mentén, maga az adózás-költekezés nagyobb súllyal szerepelt a második dimenzióban, amely azonban összességében kis jelentőséget kapott (i. m., 120–121, *5.7b táblázat*). Az SZDSZ és az MSZP mindkét fenti gazdasági bal–jobb kérdés esetében a Fidesztől és a konzervatív MDF-től jobbra helyezkedett el a gazdasági skálán, bár a magánosítás esetében alig mutatkozott különbség e két utóbbi párt, illetve az MSZP között (i. m., 214–215, *B függelék*).

A fenti eredmények alapján azt váránk, hogy az osztályváltások nem befolyásolják jelentős mértékben a bal–jobb pártválasztást, és az egyéb, Magyarország esetében fontosabb kulturális és társadalmi kérdésekhez és értékekhez képest kisebb súlyúak. Ezek közül talán a vallási változók a leginkább relevánsak, ugyanakkor várható, hogy a fentebb említett nacionalizmushoz, valláshoz és társadalmi kérdésekhez kapcsolódó hagyományos értékekből adódóan eltérő lesz a pártválasztás a centrumban és a perifériákon, illetve vidéken és a nagyvárosokban. Jelentősek lehetnek továbbá azok az iskolázottsági és osztálykülönbségek is, amelyek nem kapcsolódnak a gazdasági bal–jobb kérdésekhez vagy a bal- és jobboldali pártok között kialakult felosztáshoz. A nacionalizmus és a hagyományos társadalmi kérdések felé hajló jobboldali pártok például a munkásosztály és az alacsonyabb iskolázottságú rétegek körében tekintélyelvi értékeket célozhatnak meg. Ennek következménye lehet az alacsony vagy akár „negatív osztályszavazat”, amikor a konzervatív pártok erős támogatottságra tesznek szert olyan szegmensekben (például munkásosztály vagy iskolázatlan rétegek), amelyek a gazdasági bal–jobb felosztás szerint a baloldalhoz tartoznának.

EMPIRIKUS ELEMZÉS

A pártválasztási változó

A 2009. április–júniusban készült felmérés szavazási szándékot vizsgáló kérdése lesz az elemzés függő változója. A kérdés arra vonatkozott, hogy elmenne-e a válaszadó szavazni, ha azon a héten lenne a választás, és ha igen, melyik pártra adná a voksát. A válaszadók 67,2 százalékának (N = 2003) volt pártpreferenciája. Igen dominánsnak mutatkozott a két legnagyobb párt támogatottsága: 66,4 százalékuk jelezte, hogy a Fideszre, 20,9 százalékuk pedig az MSZP-re szavazna. Ez azt jelenti, hogy az első kérdésre igennel válaszolók 87 százaléka a két párt valamelyikét választotta volna. Négy másik párt (Centrum Párt, KDNP, MIÉP és Munkáspárt) támogatottsága 1 százalék alatt maradt, és mivel kevesen válaszoltak így (n = 9–13), ezeket össze kellett vonni az „egyéb párt” kategóriába, amely így a pártválasztók körében 3 százalékos eredményt ért el. Az alábbi elemzés a két legnagyobb párt mellett a radikális jobboldali Jobbikra (4,3 százalék), a jobbközép MDF-re (2,7 szá-

zalék) és a liberális SZDSZ-re (2,7 százalék) is kiterjed. Az effektív pártok száma a felmérés tanúsága szerint 2,1 volt.

A pártok erősen eltérő méretét figyelembe véve nem könnyű megállapítani, hogy a különböző szociostrukturális változók mekkora hatást gyakorolnak a pártok támogatottságára. A százalékos különbségek (a továbbiakban PDI) a nagyobb pártok esetében nagyobb eredményt adnak, csupán azért, mert ezek a pártok nagy támogatottságúak. Ezért az egyes strukturális változók pártokra gyakorolt hatásának összehasonlításakor a logisztikus (logit) regresszióra épülő statisztikára fogok támaszkodni. Ezt a módszert – a százalékos különbségektől eltérően – nem befolyásolja a pártok mérete, és kiválóan alkalmas egy adott strukturális változó különböző pártokra gyakorolt hatásának felmérésére. Egy hasonló mérőszámot, a *kappa*-indexet alkalmazom a strukturális változó hatásának és több névleges értéknek az összevetésére. Ezt az alábbiakban bővebben kifejtem.

Az egyes szociostrukturális változók és a pártválasztás közötti korreláció mérésére a névleges szintű strukturális változók esetében a Cramer-féle *V*-együtthatót, míg a magasabb mérhetőségű strukturális változók esetén az *éta*-együtthatót alkalmazom.

Elsőként az egyes askriptív és területi változók és a pártválasztás közötti kapcsolatot vizsgálom meg, majd a három vallási változót, végül a három osztályváltozót és a foglalkoztatási területet.

Askriptív és területi változók és a pártválasztás

Az életkor vagy generáció és a választói magatartás közötti kapcsolat ritkán képezi szisztematikus összehasonlító elemzés tárgyát. A CEE-régió országai-ban az idősebb szavazók többnyire a kommunista utódpártot támogatták, amelynek korábban jelentős arányban tagjai voltak, míg a fiatalabbak az új piacokkal megnyíló lehetőségek felé fordultak (Evans 2006, 262–263; Kitschelt 1992, 26). A korábbi tanulmányok Magyarországon is hasonló mintát találtak (Enyedi 2006, 193; Tóka 2006, 312–316).

Az *1A táblázat* nyolc korcsoportba osztja be az életkori változót, és jelentős különbséget jelez a két nagy párt szavazói között. A szocialista párt a két legidősebb korcsoportban a szavazatok 40 százalékát nyerte el, a két legalsó korcsoportban viszont nem egészen 15 százalékot, míg a Fidesz szavazatelőnye sokkal jelentősebb a fiatalok körében, mint az idősebb korcsoportokban. A Jobbik támogatottsága szintén a fiatalok körében erősebb.

1. TÁBLÁZAT

Pártváltás és askriptív változók

1A TÁBLÁZAT

Életkor (százalék)

	18-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80+	Összesen
Fidesz	73,1	70,4	71,2	71,6	66,7	57,5	50,8	50,0	66,0
Jobbik	6,1	8,8	4,3	4,9	4,4	2,1	1,1	1,6	4,3
MDF	3,3	8,2	3,0	2,0	3,4	3,2	2,1	0,0	3,2
MSZP	12,3	9,4	16,3	15,2	21,4	30,0	40,7	43,5	21,2
SZDSZ	1,9	1,3	3,5	2,3	1,3	3,2	2,1	1,6	2,3
Egyéb párt	3,3	1,9	1,6	4,0	2,8	3,9	3,2	3,2	3,0
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	212	159	368	348	387	280	189	62	2005
		Szign.							
Éta	0,232	0,000	(korsoportok)						
Éta	0,236	0,000	(folytatos korváltzó)						

1B TÁBLÁZAT

Nem (százalék)

	Férfi	Nő	Összesen	PDI	Lor
Fidesz	66,1	66,2	66,1	0,1	0,00
Jobbik	5,8	2,9	4,3	-2,9	-0,72
MDF	2,9	3,5	3,2	0,6	0,20
MSZP	19,6	22,7	21,2	3,1	0,19
SZDSZ	2,2	2,2	2,2	0,1	0,03
Egyéb párt	3,5	2,5	3,0	-1,0	-0,34
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0		
N	970	1032	2002		
		Szign.			
Éta	0,084	0,016			

Megvizsgáltam továbbá a kor mint folytonos változó, illetve a pártválasztás közötti kapcsolatot, és az egyes pártok szavazóinak átlagéletkorát is (ez nem szerepel az 1. táblázatban). Az átlagos Jobbik-szavazó 1968-ban született (41 éves), az MDF átlagos szavazója 1966-ban (43), a Fideszé 1963-ban (46), az SZDSZ-é 1962-ben (47), az MSZP átlagos szavazója pedig 1954-ben (55 éves). A legnagyobb korkülönbség tehát az MSZP, valamint a fiatalabb szavazótáborral jellemezhető pártok között volt. A tanulmány nem tér ki a korkülönbség időbeli változásaira, de a szocialista párt támogatottságánál természetes a kohorszkülönbségek, különösen az úgynevezett kohorszhatás figyelembevétele.

Szintén viszonylag erős a korreláció az életkor és a pártválasztás között, a folyamatos és kategorikus korváltozókon alapuló korreláció pedig csaknem azonos.

A nők egykor számos nyugat-európai országban konzervatívabbak voltak, az elmúlt két-három évtizedben azonban radikálisabbá váltak a férfiaknál. A *modern nemi szakadék* kifejezéssel szokás jellemezni ezeket az új, nemi alapú értékkülönbségeket és eltérő szavazási mintákat a nyugati demokráciákban élő férfiak és nők között (Norris 1999, 150). Találhatunk ilyen modern nemi szakadékot Magyarországon is?

A szavazók magatartásában mutatkozó nemi különbségek kicsik és jelentéktelenek, mint azt a 1B táblázat is mutatja. A férfiak közül többen preferálják a Jobbikot, míg a nők nagyobb valószínűséggel támogatják a szocialista pártot. A logaritmikus eredmények szerint a Jobbik támogatói között jelentősebbek a nemi különbségek, mint a szocialista szavazók esetében. Ha úgy vesszük, hogy az MSZP a baloldali alternatíva, akkor valóban kimutatható egy

kisebb nemi szakadék Magyarországon is. Az a megállapítás, hogy a Jobbik támogatói között többségben vannak a férfiak, egybevág a nyugat-európai szélsőjobb pártokra vonatkozó adatokkal (Givens 2004, Alzheimer–Carter 2006).

A pártválasztás és a területi változók közötti kapcsolatot a *2A* és *2B táblázat* mutatja.

A város-vidék változó négy értéket vehet fel; a főváros külön kategóriát képvisel mint a leginkább urbanizált terület. A területi változó kategóriának szavazási mintáiból kiderül, hogy a Fidesz a falvakban éri el a legnagyobb támogatottságot. A Jobbik támogatottsága valamelyest rendszertelenül változik, ám Budapesten és a vidéki városokban a legerősebb, a falvakban pedig a leggyengébb, míg a többi párt a budapesti szavazóktól kapja a legnagyobb támogatást. Ha összehasonlítjuk a leginkább és legkevésbé urbanizált területek (Budapest, illetve a falvak) szavazóit a táblázat jobb oldali oszlopában, a százalékos összevetés szerint a Fidesz és az MSZP esetében találjuk a legnagyobb területi különbséget, míg a logaritmikus mérés szerint az SZDSZ-nél a legnagyobb az eltérés, a Fidesz és az MSZP eredménye pedig közel azonos.

A Fidesz erős támogatottsága a falvakban és vidéki városokban azt jelzi, hogy ezeken a településeken bevált a Fidesz vidéki mentalitást és értékeket megcélzó stratégiája. A városi-vidéki lakhely és a pártválasztás közötti korreláció közepes, de nyilvánvalóan jelentős mértékű.²

A regionális változó hét kategóriára oszlik, ez megfelel az Eurostat által alkalmazott regionális besorolási rendszer NUTS 2 szintjének.³

Néhány kivételtől eltekintve a Fidesz támogatottsága a központi régiókn kívül erősebb, míg a többi párt a központi régióban éri el legnagyobb támogatottságát (*2B táblázat*). A régió és a pártválasztás közötti korreláció a Cramer V-együttható tekintetében közepes. Másutt 15 nyugat-európai ország területi szakadását elemeztem a 2000 utáni időszakban, és ezek közül csupán kétben (Portugália és Franciaország) volt ilyen gyenge a korreláció a régió és a pártválasztás között (Knutsen 2010a, 563; *1. táblázat*).

² Mind az *éta*-, mind a Cramer-féle V-együtthatót feltüntettem, mivel a városi-vidéki lakhely tekinthető ordinális mérési szintű, de négy jól elkülönülő értékű nominális szintű változónak is.

³ A NUTS betűszó az Eurostat statisztikai célú területi egységek kódjegyzékének neve (Nomenclature of Territorial Units for Statistics, statisztikai célú területi egységek némenklatúrája), melynek célja a területi egységek egységes lebontása regionális statisztikák készítése céljából az EU számára (NUTS 2003). A NUTS háromszintű hierarchikus besorolás. Ezek közül a harmadik (NUTS 3) a legalacsonyabb szint (a legnagyobb számú régióval), a NUTS 1 pedig a legmagasabb (a legkisebb számú régióval).

2. TÁBLÁZAT

Pártválasztás és területi változók

2A TÁBLÁZAT

Városi/vidéki lakhely
(százalék)

	Buda- pest	Megye- székhely	Város	Falu	Össze- sen	PDI	Lor
Fidesz	53,5	67,3	67,3	72,0	66,2	-18,5	0,81
Jobbik	4,9	2,3	6,1	3,5	4,2	1,4	-0,35
MDF	4,1	3,8	2,3	3,0	3,2	1,1	-0,32
MSZP	28,6	22,3	19,4	17,6	21,2	11,0	-0,63
SZDSZ	4,3	1,8	2,9	0,8	2,2	3,6	-1,79
Egyéb párt	4,6	2,6	2,0	3,2	3,0	1,4	-0,39
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0		
N	391	391	557	664	2003		
		Szign.					
Éta	0,139	0,000					
Cramer V	0,101	0,000					

A különböző pártok regionális támogattságának eltérései többféle módon mérhetőek. Az *1C táblázat* ezek közül kettőt mutat be; mindkét módszer figyelembe veszi a pártok méretét is. Az IPR-index olyan standardizált mérőszám, amely a pártok és a régiók számát is figyelembe veszi (Caramani 2004, 61–70), a *kappa*-index pedig a logisztikus regresszió alapszik.⁴ A fenti két módszer némileg eltérő rangsort eredményez a pártok között, de általánosságban véve a Jobbik és az SZDSZ támogattsága váltakozik leginkább régióként, a két legnagyobb párté, a Fideszé és az MSZP-é pedig a legkevésbé.⁵

⁴ A *kappa*-index a regionális változó referenciakategóriája és az összes többi régió közötti logit-számításokra épül, és a logisztikus regresszió szórásán keresztül méri az adott párt támogattságának területi eltéréseit. Gyakran alkalmazzák a mutatót az osztályszavazás mérésére olyan esetekben, amikor több társadalmi osztály is szerepel az elemzésben (az osztályszavazás elemzését lásd alább).

⁵ A magyar szavazói viselkedés regionális különbségeiben rejlő jelentőség nem igazán új keletű. Mészáros József, Solymosi Norbert és Speiser Ferenc (2007) átfogó empirikus elemzésükben jelentős eltérést találtak a pártválasztásban szavazóköri szinten 1990–2006 között, és arra a következtetésre jutottak, hogy viszonylag állandó területi különbségek alakultak ki a konzervatív blokk és a szocialista párt támogattságában.

2B TÁBLÁZAT

Régió
(százalék)

	Közép- Mo.	Kelet- Dunántúl	Nyugat- Dunántúl	Dél- Dunántúl	Észak- Mo.	Kelet- Mo.	Dél- alföld	Összesen
Fidesz	55,8	76,1	70,0	71,8	59,1	75,1	67,6	66,2
Jobbik	4,8	1,4	1,8	1,5	8,9	6,1	3,6	4,2
MDF	3,9	2,3	6,3	1,9	1,7	3,0	2,8	3,2
MSZP	27,6	16,1	18,4	21,4	24,5	13,1	20,3	21,1
SZDSZ	3,9	1,8	0,9	1,5	2,1	0,0	3,6	2,2
Egyéb párt	3,9	2,3	2,7	1,9	3,8	2,7	2,1	2,9
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	539	218	223	206	237	297	281	2001
Cramer V		Érték	Szign.					
		0,101	0,00					

2C TÁBLÁZAT

Regionális különbségek a pártok eltérő támogatottságát figyelembe vevő mérési módszerek alapján

	IPR		Kappa
Jobbik	0,57	SZDSZ	1,14
SZDSZ	0,56	Jobbik	0,75
MDF	0,45	MDF	0,44
MSZP	0,33	Fidesz	0,37
Fidesz	0,23	MSZP	0,32

IPR: a pártok és régiók száma alapján módosított index

Vallási alapú szavazás

A magyarországi vallási struktúrát a római katolikus egyház uralja, de vannak más jelentős felekezetek is. A felmérés során a válaszadókat arról kérdezték, melyik egyházban keresztelték meg vagy regisztrálták őket születésükkor. Az eredmény: 69 százalék katolikus, 19 százalék református, 3 százalék evangélikus és 1 százalék egyéb; 8 százalék felelt úgy, hogy nem tartozik semmilyen egyházhoz. A fenti adatok nagyon hasonlóak a más forrásokból származókhöz (Enyedi 2000, 159–160).

A vallás, amelynek szerepét a kommunizmus bukását követően újra kellett értékelni, a posztkommunista korszak politikájában elsősorban az egyház és az állam kapcsolata terén játszott szerepet (i. m., 165–66). A korábbi kutatásokból az is kiderült, hogy a fent említett vallási kérdések mellett a strukturális vallási változók is befolyásolják a pártválasztást. A rendszerváltást követő első években a templomba járás a pártválasztást jelentősen befolyásoló tényező volt, és sok más strukturális változónál jobban magyarázta a szavazók magatartását. A magyar pártrendszer felosztható egy vallásosabb táborra (ide tartoznak a jobboldali konzervatív pártok) és egy szekulárisra, amelyet a szocialista és liberális pártok alkotnak. Itt az egyetlen jelentős változás, hogy az egykor liberális és szekuláris Fidesz a vallásos jobboldal felé tolódott el. Ezt a változást a párt szavazói is tükrözik: korábban a lakosság szekuláris szegmensében volt legerősebb a támogatottsága, mostanra azonban megfordult a társadalmi támogatottság, és már erősebb a vallásos szegmensben.

Egyes szerzők szerint a vallásos szavazásnak két aspektusa van: a különböző vallási közösségek, amelyekhez a szavazók tartoznak, beleértve a felekezethez nem tartozókat is (felekezeti hovatartozás), illetve a vallásosság

mértéke, amely nem függ össze a hovatartozással (Bean 1999, 552; Dalton 2008, 152–158). Más tudósok három dimenzió létezése mellett érvelnek: felekezeti hovatartozás, magatartás (hitgyakorlás, például templomba járás) és hit (a hittételek és vallási doktrínák elfogadása) (Kotler-Berkowitz 2001, 524–526).

A következőkben a vallásos szavazás mindhárom aspektusát megvizsgálom. A három változó és a pártválasztás közötti kapcsolatot a *3A–C táblázat* mutatja.

A felekezeti hovatartozás és a pártválasztás között nincs jelentős korreláció (Cramer V: 0,059) (*3A táblázat*). Magyarország lakossága a templomba járásra és vallásosságra vonatkozó adatok szerint meglehetősen szekuláris. Mindössze 6 százalék nyilatkozott úgy, hogy hetente vagy gyakrabban jár templomba, és összesen 14 százalék vesz részt havonta legalább egy szertartáson. A fennmaradó 86 százalék saját bevallása szerint ennél ritkábban jár templomba. A *3B táblázat* szerint ugyanakkor a templomba járás és a pártválasztás között közepes korreláció áll fenn ($\eta = 0,126$). Az MDF és a Fidesz támogatottsága erősebb a rendszeresen templomba járók körében, míg az MSZP és az SZDSZ támogatottsága azok között a legnagyobb, akik soha nem járnak templomba.

A *3B táblázat* jobb oldalán a szavazók átlagpontszáma alapján rangsoroltam a pártokat (0: soha nem jár templomba, 5: hetente legalább egyszer). Eszerint az MDF szavazói járnak legtöbbit templomba, majd a Jobbik és a Fidesz szavazói következnek, a legalacsonyabb pontszáma pedig az MSZP és az SZDSZ szavazóinak van.

A közvetlenebb vallásosságra irányuló kérdésnél öt lehetséges válasz közül kellett választani. A válaszadók egy kártyán kapták meg a lehetséges válaszokat (*3C táblázat*). 13 százalék sorolta magát a „vallásos” kategóriába, 52 százalék nyilatkozott úgy, hogy „a maga módján vallásos”, és 31 százalék választotta azt a két lehetőséget, mely szerint nem vallásos (négyes és ötös válasz). Ha összevetjük a templomba járási és a vallásossági változó eloszlását, feltűnő hasonlóságokra bukkanunk: a válaszadók 13–14 százaléka vallásosnak tekinti magát és viszonylag rendszeresen jár templomba, míg 31 százalék nem jár templomba és nem tartja magát vallásosnak.

3. TÁBLÁZAT

Pártváltás és vallási változók

3A TÁBLÁZAT

Felekezet
(százalék)

	Katolikus	Református (rákínista)	Evangelikus (luteránus)	Egyéb felekezet	Nem tartozik felekezethez	Összesen
Fidesz	66,4	68,8	59,7	58,8	61,9	66,2
Jobbik	4,3	4,2	0,0	0,0	7,5	4,4
MDF	3,2	2,4	6,0	11,8	3,8	3,2
MSZP	21,0	20,2	26,9	29,4	20,0	21,0
SZDSZ	2,4	1,3	0,0	0,0	3,8	2,2
Egyéb párt	2,8	3,1	7,5	0,0	3,1	3,0
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	1344	382	67	17	160	1970
Cramer V	0,059	Szign.				
		0,122				

Templomba járás
(százalék)

	Soba	Ritkábban	Évente néhányszor	Havonta	Havonta 2-3 alkalommal	Hetente vagy gyakrabban	Összesen	Átlagos templomba járás sorrendben (0-5)
Fidesz	60,6	68,2	67,8	63,6	67,6	77,6	66,2	MDF 1,87
Jobbik	3,8	3,6	5,7	4,7	6,8	3,2	4,3	Jobbik 1,52
MDF	1,9	3,1	3,7	6,5	4,1	5,6	3,3	Fidesz 1,48
MSZP	26,3	20,0	19,3	19,6	17,6	11,2	21,0	MSZP 1,18
SZDSZ	3,3	3,1	0,4	1,9	1,4	0,8	2,3	SZDSZ 0,88
Egyéb párt	4,1	2,0	3,0	3,7	2,7	1,6	3,0	Egyéb párt 1,20
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	Összesen 1,41
N	579	645	460	107	74	125	1990	
Éta	0,126	Szign.						
		0,000						

Vallásosság
(százalék)

	1	2	3	4	5	Összesen	Átlagos vallásosság sorrendben (1-5)*
Fidesz	78,4	66,4	69,6	61,7	39,3	66,1	MDF 2,34
Jobbik	3,7	4,1	7,2	4,8	3,6	4,3	Fidesz 2,43
MDF	3,0	4,0	1,4	2,4	1,8	3,3	Jobbik 2,61
MSZP	11,9	20,9	15,9	24,8	37,5	21,1	MSZP 2,74
SZDSZ	0,7	1,9	1,4	3,0	12,5	2,3	SZDSZ 3,11
Egyéb párt	2,2	2,7	4,3	3,3	5,4	3,0	Egyéb párt 2,72
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	Összesen 2,53
N	269	1060	69	540	56	1994	
Éta	0,146	Szign.					
		0,000					

* 1. Vallásos vagyok, és követem egyházam tanait.

2. Vallásos vagyok a magam módján.

3. Nem tudom eldönteni.

4. Nem vagyok vallásos.

5. Eltérő meggyőződés, abszolút nem vallásos.

Ha a vallásossági változót egy „abszolút nem vallásos”-tól a „nagyon vallásos”-ig terjedő arányskálán jelenítjük meg, valamivel magasabb a korreláció (*éta*: 0,146), mint a templomba járás esetében, a pártok rangsora pedig alapvetően változatlan marad (*3C táblázat* jobb oldali oszlopa). Az egyetlen különbség ezen a téren, hogy a Jobbik szavazói valamivel kevésbé mondják vallásosnak magukat, mint a Fidesz-szavazók, miközben a templomba járás esetén épp fordított a helyzet. Az MSZP és az SZDSZ szavazói a legszekulárisabbak mind a templomba járás, mind pedig a vallásosság közvetlen mértéke szerint. Alighanem ez volt a két párt közötti kormánykoalíció egyik társadalmi és ideológiai alapja.

A vallási változók és a pártválasztás közötti korreláció közepes mértékű, és jóval alacsonyabb, mint a legtöbb nyugat-európai országban. A liberális és szocialista pártok helyezése a vallásossági rangsorban azonban egybevág számos nyugat-európai ország eredményeivel (Knutsen 2004, 2–3. fejezet; Knutsen 2010b).

Osztályszavazás

A pártpolitika egyik hagyományos osztálytörésvonalának alapja a viszonylag erős gazdasági bal–jobb konfliktus, amelyben a pártok az idők folyamán többé-kevésbé állandó pozíciót foglalnak el. Mint fentebb kifejtettem, a magyar politikában nincs egyértelmű és következetes gazdasági bal–jobb felosztás. A pártverseny a gazdasági helyett a társadalmi és kulturális kérdések köré szerveződött. A legfőbb gazdasági kérdésekben, mint a piaci liberalizáció vagy a magánosítás, meglehetősen nagy volt az egyetértés. A pártok álláspontja változott, és például a szocialista párt nem képvisel következetesen baloldali álláspontot a gazdaságpolitikában. A fentiek miatt Magyarországon nem számíthatunk erőteljes bal–jobb osztályszavazásra.

Gijsberts és Nieuwebeerta (2000) több régióra kiterjedő összehasonlító tanulmányában a posztkommunista demokráciák törésvonalait vetette össze az érett nyugati demokráciák törésvonaláival. A CEE-régió több államában, köztük Magyarországon is, alacsonynak találták az osztályszavazás mértékét, és mutatkoztak bizonyos trendek a „negatív” bal–jobb osztályszavazás irányába is. A nem kétkezi osztályok tagjainak nagyobb hányada szavazott baloldali pártokra, mint a kétkezi osztályoké. Lehetőségünk nyílik megvizsgálni három klasszikus osztályváltozó, az iskolai végzettség, a társadalmi osztály és a jövedelem közötti kapcsolatot. A három változó és a pártválasztás közötti kétváltozós kapcsolatokat a *4A–D táblázat* tartalmazza.

4. TÁBLÁZAT

4A TÁBLÁZAT

Pártválasztás és osztályváltások

Iskolai végzettség

(százalék)

	Kevesebb mint 8 általános	8 általános	Szak- munkás- bizonyít- vány	Közép- iskola	Főiskola, technikum	Egyetem	Összesen	Átlagos iskolázottság sorrendben (1-6)
Fidesz	69,8	75,7	68,1	61,1	59,5	61,7	66,1	SZDSZ 3,83
Jobbik	2,1	1,7	3,6	5,9	5,4	6,5	4,3	Jobbik 3,81
MDF	1,0	2,0	2,4	5,6	2,0	3,7	3,3	MDF 3,70
MSZP	21,9	17,1	21,7	22,2	24,4	18,7	21,2	MSZP 3,47
SZDSZ	2,1	1,1	1,5	3,0	2,9	4,7	2,3	Fidesz 3,32
Egyéb párt	3,1	2,3	2,8	2,2	5,9	4,7	3,0	Egyéb párt 3,65
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	Összesen 3,41
N	96	350	614	627	205	107	1999	
Éta	0,125	Szign.						
		0,000						

Társadalmi osztály
(százalék)

	Szék- munkás	Szék- munkás	Kispolgár	Szellemi rutin- munka	Szék- alkalm.	Vezetők	Összesen	Kappa*
Fidesz	72,5	66,1	71,7	62,2	61,6	47,1	65,7	SZDSZ 0,218
Jobbik	3,2	3,8	2,0	4,5	7,0	5,0	4,1	Jobbik 0,141
MDF	1,7	3,8	5,1	4,5	2,2	3,6	3,2	MDF 0,140
MSZP	19,6	21,4	17,2	20,9	22,7	32,1	21,6	Fidesz 0,126
SZDSZ	0,9	2,1	3,0	3,5	2,7	6,4	2,4	MSZP 0,090
Egyéb párt	2,2	2,7	1,0	4,5	3,8	5,7	3,0	
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
N	465	626	99	201	185	140	1716	
Cramer V	0,086	Szign.						
		0,000						

*A pártok a kappa index sorrendjében.

4C TÁBLÁZAT

Pártválasztás és dichotomikus pártválasztási változó; az Alford- (PDI) és a Thomsen- (lor) index

	Munkások	Egyéb osztályok	Összesen	PDI	Lor
Fidesz	68,8	60,2	65,7	8,7	0,38
Jobbik	3,6	5,0	4,1	-1,4	-0,34
MDF	2,9	3,7	3,2	-0,7	-0,23
MSZP	20,6	23,4	21,6	-2,7	-0,16
SZDSZ	1,6	3,8	2,4	-2,3	-0,93
Egyéb párt	2,5	4,0	3,0	-1,5	-0,50
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0		
N	1091,0	625,0	1716,0		

Az iskolai végzettség hat kategóriára oszlik, az általános iskolától és szakmunkásképzőtől a középiskolán át a főiskolai/egyetemi végzettségig. A végzettség és a pártválasztás közötti korreláció közepes mértékű. A kereszt táblázatot szemügyre véve a 4A táblázat legfeltűnőbb adata, hogy a Jobbik és az SZDSZ támogatottsága az iskolázottabb rétegekben erősebb, a Fidesznél pedig épp fordított a tendencia.

Ha az iskolai végzettséget egy hatfokú skálán jelenítjük meg, a táblázat jobb oldalából kiolvasható, hogy a fent említett két párt szavazói a legképzettebbek, őket követik az MDF, majd az MSZP szavazói, a sort pedig a Fidesz zárja.

Az adathalmaz osztályváltozója az osztályalapú szavazás tanulmányozásában gyakran alkalmazott Erikson–Goldthorpe-osztályklasszifikáció (Nieuwbeerta 1995, Gijssberts–Nieuwbeerta 2000, Knutsen 2006) variánsaként eredetileg kilenc kategóriát tartalmazott. A kategóriák egy részét összevontuk, az így kapott hatfokú skála egyszerűbb besorolást eredményez. Erre részben elméleti, részben empirikus okokból került sor.⁶ A hat kategória: betanított munkás, szakmunkás, kispolgár, szellemi rutinmunkát végzők, szolgáltató-osztály alkalmazottak és vezetők.

⁶ Eredetileg például külön kategória volt a földművesek (gazdálkodók) számára, ebbe azonban mindössze 15 válaszadó tartozott, így összevontuk őket a kispolgár (egyéb) kategóriával. Hasonlóképpen a 39 felső vezetőt is összevontuk a kis- és középvezetőkkel, így jött létre a menedzser kategória.

Jövedelem (ezer Ft)
(százalékban)

	20 vagy kevesebb	21-40	41-70	71-100	101-150	151-200	201-300	300 vagy több	Összesen
Fidesz	52,4	72,4	71,7	65,4	58,8	55,0	63,6	61,1	66,0
Jobbik	14,3	5,3	3,0	3,5	6,3	5,0	0,0	5,6	4,3
MDF	4,8	5,3	1,2	2,6	4,5	3,8	4,5	0,0	3,2
MSZP	23,8	13,0	20,1	23,0	25,3	26,3	20,5	11,1	21,2
SZDSZ	0,0	1,2	0,7	3,0	2,0	3,8	6,8	16,7	2,3
Egyéb párt	4,8	2,8	3,2	2,4	3,1	6,3	4,5	5,6	3,0
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	21	322	403	764	352	80	44	18	2004
Éta	0,118	Szign.							
		0,000							

Az osztályváltó az aktív dolgozóknál a jelenlegi, a nyugdíjasok és állás nélküliek esetében a legutóbbi munkakört veszi figyelembe. A minta 85 százaléka sorolható be társadalmi osztályba. Közülük 58 százalék jelenleg is dolgozik, 34 százalék nyugdíjas, és 12 százalék állás nélküli valamilyen egyéb okból.

Az adatokból kiderül, hogy Magyarország tipikus ipari osztálystruktúrájú: 64 százalék tartozik a munkásosztályhoz (betanított és szakmunkások), 6 százalék a kispolgársághoz, 12 százalék a szellemi rutinmunkát végzőkhöz és 18 százalék a szolgáltatóosztályhoz (az alkalmazottakat és a vezetőket is ideértve). Az aktív dolgozók között 58 százalék munkás, 19 százalék kispolgár, 14 százalék szellemi rutinmunkát végző és 19 százalék dolgozik a szolgáltatóosztályban. A jelenlegi osztálystruktúra tehát meglehetősen „iparosodott”.

A társadalmi osztály és a pártválasztás közötti korreláció szignifikáns, ám viszonylag gyenge. A *4B táblázat* főbb mintái a következőképpen foglalhatók össze: A Fidesz támogatottsága a munkások és kispolgárok körében a legerősebb, a vezetők között pedig a leggyengébb. A szocialista párt a vezetők között a leginkább támogatott, a többi osztály közötti különbségek aprók. Megállapítható tehát, hogy nem a munkásosztály körében a legerősebb a szocialista párt támogatottsága. A Jobbik a szolgáltatóiparban dolgozók és a vezetők körében a legnépszerűbb. A szabad demokraták támogatottsága magas a vezetők között a legerősebb, míg az MDF a kispolgárság és a szellemi rutinmunkát végzők között a legkedveltebb.

A pártok támogattságának regionális eltéréseivel foglalkozó korábbi elemzésben ismertetett *kappa*-index elterjedt módszer az egyes osztályok támogatásának mérésére. Ez a mérési módszer kiküszöböli a pártok méretének hatását, és minden társadalmi osztályt azonosan kezel. Nem direkcionális, így nem derül ki belőle, melyik osztály körében mekkora egy-egy párt támogatottsága. Mint a táblázat jobb oldala mutatja, a legmagasabb a szabad demokraták, a legalacsonyabb a szocialisták és a Fidesz *kappa*-indexe. Ismét látható, hogy a nagyobb pártokat a jelek szerint különféle társadalmi csoportok koalíciója alkotja, így ha a pártméretre regresszálunk, a pártok támogatottsága csak kismértékben függ az osztálytól.

Az osztályszavazás hagyományos mércéje az úgynevezett Alford-index. Ez a mutató két dichotomikus változón alapul. Az osztályváltó a munkásosztály és az „egyéb osztályok” között tesz különbséget, a pártválasztás változója pedig baloldali (szocialista), illetve jobboldali értéket vehet fel.

A *4C táblázatban* a korábban részletezett osztályfelosztás szerinti két munkáscsoportot szerepeltetem összevontan, az összes többi csoport ellenében. Nem osztottam fel ugyanakkor a táblázatot pártválasztási változó szerint, mivel az Alford-index hagyományos besorolása alapján egyedül az MSZP tekinthető baloldali pártnak. A bal–jobb pártválasztás Alford-indexét egyébként is megkaphatjuk a részletesebb táblázatból.

A táblázatból kiderül, hogy Magyarországon gyenge hagyományos bal–jobb osztályszavazási minta figyelhető meg. Az Alford-index értéke -3 . A szocialista párt támogatottsága 3 százalékponttal alacsonyabb a munkások között, mint a többi csoportban. Mi több, a Fidesz kivételével valamennyi párt támogatottsága erősebb az „egyéb osztályok” körében. A PDI-mérési módszer szerint a Fidesz esetében legerősebb az osztályszavazás, a többi párt PDI-értéke alacsony. Az egyes pártok mérete közötti jelentős különbségek-ből eredően fontos, hogy a logaritmikus módszert alkalmazzuk, mivel ez figyelembe veszi az egyes pártok támogatottságának eltéréseit is. Az osztályszavazás elemzésében a logaritmikus módszert Thomsen-indexnek nevezik Søren Risbjerg Thomsen után, aki az elsők között alkalmazta osztályszavazási kutatásaiban. A Thomsen-index alapján ismét csak az SZDSZ, majd a Fidesz és a Jobbik esetében legerősebb az osztályszavazás, az MSZP-nél pedig a leggyengébb.

A jövedelem esetében a válaszadók mindössze 63 százaléka adott meg pontos jövedelmet, további 15 százalék pedig az ezt követő, jövedelmi kategóriákat megadó kérdésre felelt. Itt kategorizált jövedelmi változót alkalmazunk, mivel sok hiányzó eset van a folytonos görbén. A válaszadók 22 százaléka a kategorizált jövedelmi változóra sem válaszolt. A többváltozós elemzés elvégzésekor ezeket a válaszadókat a következő módon számították be a jövedelmi változó megállapításakor. A felmérésben részt vevők megadták aktuális foglalkoztatási státuszukat. A lehetséges válaszok:

1. állásban,
2. nyugállományban,
3. munkanélküli,
4. gyes,
5. háztartásbeli,
6. tanuló,
7. egyéb eltartott.

Azok, akik nem számoltak be önálló jövedelemről ezekben a csoportokban, az adott csoport bevallásainak középértékével szerepelnek a változóban.

A jövedelem és a pártválasztás közötti kapcsolat ismét közepes erősségű, de szignifikáns. Az *éta*-együttható értéke 0,118.⁷ A szabad demokraták támogatottsága egyértelműen a két legmagasabb jövedelmű csoportban a legerősebb. A többi pártnál kisebbek és valamivel rendszertelenebbek a különbségek. A Jobbik a legalacsonyabb jövedelmi kategóriában éri el a legerősebb támogatottságot, míg a többi párt támogatottsága a különböző kategóriákban

⁷ Az *éta*-együttható értéke valamelyest csökken, ha a fent ismertetett eljárás függvényében megnő az esetek száma: az eredeti folytonos jövedelemváltozónál 0,132, a jövedelemkategóriába besorolható alanyokat is figyelembe véve 0,125, a hiányzó válaszokat pótló középérték-számítással pedig már csak 0,118. A csökkenés mértéke azonban elég alacsony. A jövedelemváltozó mindhárom változata esetén ugyanazokat a pártszavazói mintákat találjuk.

rendszeretlen váltakozást mutat. A Fidesz támogatottsága igen erős ugyanakkor a legalacsonyabb feletti két kategóriában.

Foglalkoztatási szektor

Nyugat-Európában a pártválasztás előrejelzésében jelentős tényező az iparágak közötti felosztás, különösen a skandináv jóléti államokban, valamint az új középosztály vagy szolgáltatóosztály körében (Knutsen 2005).

A CEE-régió országaiban azonban előfordulhatnak egyéb befolyásoló tényezők is. A kommunista nómenklatúra kimondatlanul is a pártfogók és pártfogoltak rendszerét takarta, ahol a párttagok vezető beosztáshoz juthattak az állami szektorban. Az MSZP idősebb szavazói közül sokan voltak a korábbi állampárt tagjai, és közülük egyesek alighanem ilyen vezetői pozíciókat töltöttek be. Arra számítanánk ezért, hogy az MSZP támogatottsága a közalkalmazottak körében a legerősebb, különösen a vezetők és a szolgáltatóosztályban alkalmazottak között.

A felvételen részt vevők a következő kategóriákból választhatták ki jelenlegi vagy legutolsó munkahelyüket:

1. állami vállalatnál dolgozó,
2. közigazgatás, igazságszolgáltatás vagy fegyveres erők kötelékében dolgozó közalkalmazott,
3. egészségügyben vagy oktatásban dolgozó közalkalmazott,
4. magánvállalkozásnál dolgozó,
5. egyéb és
6. egyéni vállalkozó.

Érdekes ennek a változónak az eloszlása: a minta 27 százaléka állami vállalatnál dolgozik, 4 százalék a közigazgatásban (2), 11 százalék a jóléti szektorban (3), 47 százalék magánvállalatnál (4) és 7 százalék vallotta magát egyéni vállalkozónak (6).

Gyenge, de szignifikáns a korreláció e változó és a pártválasztás között (Cramer V 0,087 – a táblázatban nem szerepel), de elméletileg érdekesebb eredményt ad, ha a köz- és a magánszféra között osztjuk fel a változót. A válaszadók 44 százaléka dolgozik jelenleg vagy dolgozott korábban az állami szektorban, 56 százalék tehát a magánszektorban.

A részletes és dichotomikus szektorváltozók erősen korrelálnak az életkorral, és értékük nagyban függ attól is, mikori információi vannak a válaszadónak a szektorokról és a társadalmi osztályokról (nyugdíjasok esetében). A nyugállományúak közül 52 százalék nyilatkozott úgy, hogy korábban állami vállalatnál dolgozott, míg az aktív dolgozók közül csupán 14 százalék; a nyugdíjasok 72 százaléka dolgozott korábban a magánszektorban, szemben az aktívak 30 százalékaival. A 40 év alatti három korkategóriában 21–29 százalék dolgozik az állami szektorban, a 60–69 éveseknél ez az arány 65 szá-

zalék, a 70 felettiéknél pedig már több mint 80 százalék. Meglehetősen erős a korreláció szektor és életkor között ($r = 0,39$), valamint a szektor és az osztályokra vonatkozó információk kora között (nyugdíjasok korábbi munkahelyei) ($r = 0,41$).

Mint az 5. táblázatból látható, jelentős a korreláció a foglalkoztatási szektor és a pártválasztás között is. A szocialista párt támogatottsága a közalkalmazottak körében erősebb, míg a többi pártra ennek fordítottja igaz. Az MSZP PDI-értéke a legmagasabb (8,5), második a Fidesz, míg a logaritmi-kus regresszióval kapott értékek alapján az SZDSZ és az MSZP esetében legnagyobbak az eltérések. A foglalkoztatási szektor és a pártválasztás közötti korreláció közepes (éta: 0,120).

5. TÁBLÁZAT

Pártválasztás és foglalkoztatási szektor

(százalék)

	Állami	Magán	Összesen	PDI	Lor
Fidesz	61,8	69,3	66,0	7,5	0,33
Jobbik	3,7	4,7	4,3	1,0	0,24
MDF	2,9	3,1	3,0	0,2	0,07
MSZP	26,5	17,6	21,5	-8,9	-0,52
SZDSZ	1,6	2,8	2,3	1,2	0,58
Egyéb párt	3,5	2,4	2,9	-1,1	-0,37
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0		
N	751	955	1706,0		
		Szign.			
Éta	0,120	0,000			

A foglalkoztatási szektorral kapcsolatos fenti struktúrákat figyelembe véve vizsgáltam a szektor hatását az aktív dolgozókra és a nyugdíjasokra. Ha a szocialista párt támogatottsága erősebb az állami szektor nyugdíjasai között, az stabil szavazói bázist jelent a pártnak, mivel ebben a csoportban a legnagyobb az állami szektor súlya, míg az aktív dolgozók közötti szektoronkénti eltérések a közszféra jelenlegi kisebb mérete miatt kevésbé jelentősek. Úgy tűnik azonban, hogy a foglalkoztatási szektor hatása jelentőségét veszti, ha kontrolláljuk az aktív dolgozók-nyugdíjasok változót. Ugyanez vonatkozik az életkorra is (lásd az alábbi többváltozós analízist). A foglalkoztatási terület nem befolyásolja jelentősen a pártválasztást, sem az összes pártot figyelembe véve, sem a két nagy (a Fidesz és az MSZP) esetében.

Ezt követően a munkások, a szellemi rutinmunkát végzők, a szolgáltató-osztály és a vezetők csoportjait vizsgáltam a társadalmi osztály, a foglalkoztatási terület és a pártválasztás közötti lehetséges összefüggések után kutatva. Előljáróban említsük meg, hogy az állami szférában dolgozók aránya erősen változó: a munkásoknál 40 százalék, a szellemi rutinmunkát végzőknél 50 százalék, a vezetőknel 61 százalék, a szolgáltatóosztálybeli alkalmazottaknál pedig 73 százalék.

A szektor pártválasztásra gyakorolt hatása az egyes osztályokon belül a várakozások szerint alakul. Az *éta*-együttható a munkásoknál 0,110, a szellemi és szolgáltatóipari dolgozóknál 0,18, a vezetők esetében pedig 0,240. Az MSZP támogatottsága fokozatosan emelkedik a munkások 7 százalékától a vezetők 15 százalékáig, a Fidesz szavazói között viszont nem figyelhetünk meg hasonló mintát. A foglalkoztatási terület hatása a munkásoknál a legnagyobb, a többi társadalmi osztály esetében jelentéktelen. A többváltozós analízisek szerint (MCA, logisztikus regresszió) azonban az összefüggések statisztikailag nem jelentősek.

Az egyes változók relatív fontossága a kétváltozós korreláció alapján

A 6A táblázatban először a kétváltozós korreláció erősségének függvényében rangsoroltam a szociostrukturális változókat. A korábbi táblázatokhoz hasonlóan a változók mérési szintjétől függően két korrelációs együtthatót alkalmaztam (Cramer V és *éta*). A városi-vidéki lakhely esetében mindkét csoportba besoroltam a változókat, mivel nominális és magas mérési szintű változóként is felfogható.

A folytonos változók közül döntően az életkor korrelál legerősebben a pártválasztással, majd a vallásosság és a városi-vidéki lakhely következik sorban. A legtöbb változó közötti különbségek aprók, a korreláció 0,118-tól 0,146-ig terjed. A fenti változók mindegyike statisztikailag jelentősen korrelál a pártválasztással. A névleges szintű változók közül a régió és a városi-vidéki lakhely korrelál legerősebben, a harmadik helyen a társadalmi osztály található.

A 6A ÉS 6B TÁBLÁZAT FOLYTATÁSA

A) A változók rangsora az étc- és Cramer V-együtthatók alapján		B) A változók rangsora a multinomiális logisztikus regresszióval kapott R ² (Nagelkerke) alapján	
	CV		Nagelkerke R ²
Régió	0,101**		
Város/vidék	0,101**		
Társadalmi osztály	0,086**	A régió, a társadalmi osztály és a vallási felekezeti faktorváltozók.	
Vallási felekezet	0,059	Minden más változó kovariáns.	

** 1% szinten szignifikáns

* 5% szinten szignifikáns

1) A korreláció a minta 63%-át figyelembe vevő eredeti, folytonos jövedelemváltozón alapul.

2) A városi/vidéki lakhely faktorváltozó (nominális szintű).

Az egyes szociostrukturális változókat és a pártválasztást multinomiális logisztikus regressziót alkalmazva is összevettem. A *6B táblázat* az analízis Nagelkerke-féle pszeudo- R^2 értékeit jeleníti meg.⁸ Az életkor és a régió esetében a legerősebb a korreláció, erősen lemaradva következik a társadalmi osztály és a vallásosság, majd egy sor egyéb változó, amelyek mind hasonló mértékben korrelálnak a pártválasztással. A változók rangsora nagyon hasonló a *6A táblázat*ban található két rangsorhoz. A *6B táblázat* rangsorának előnye, hogy mérési szinttől függetlenül valamennyi változó összehasonlítható.

TÖBBVÁLTOZÓS ANALÍZIS

Additív modellek

Többféle többváltozós analízist is elvégeztem. Elsőként a multinomiális logisztikus regresszió (MNL) révén vizsgálom a különböző szociostrukturális változók hatását a pártrendszer egészére. Nincs szabványos módszer az MNL egyes változóinak kontrollált hatásának mérésére, de több analógia is fennáll az R^2 lineáris regresszióval. A *7. táblázat*ban Nagelkerke R^2 -ét alkalmaztam a fent tárgyalt változócsoporthatásának vizsgálatára.

Az askriptív életkori és nemi változóknak az életkor és a pártválasztás magas korrelációját figyelembe véve jelentős a magyarázó erejük, a két területi változó (régió, város-vidék) szintén hasonló erejű, a négy változó együttes magyarázó ereje pedig igen jelentős.

⁸ A multinomiális logisztikus regresszió olyan névleges szintű változók esetén is alkalmas a többváltozós analízisre, mint a pártválasztás. Nincs szabványos mérési módszer az egyes változókra, de több analógia is fennáll az R^2 lineáris regresszióval, például egyes pszeudo- R^2 -értékek. Ezeket az értékeket nehezebb értelmezni, mint a lineáris R^2 -t, viszont nagyon hasznosak a nominális szintű függő változóra épülő elemzéskor. A fenti mérési módszert alkalmazom a pártválasztás és a különféle szociostrukturális változók közötti bivariáns kapcsolatok feltérképezésére is. A módszer kiválóan jelzi továbbá az egyes független változók hatásának viszonylagos fontosságát is, mivel a pszeudo- R^2 mind a nominális, mind a magasabb szintű változók esetében kiszámítható és összehasonlítható. Bár a különféle pszeudo- R^2 -statisztikák formailag nem korrelációs együtthatók, az egyszerűség kedvéért a Nagelkerke-féle pszeudo- R^2 esetében is a korreláció fogalmát használom.

Tekintettel az egyes konfliktusváltozók eltérő mérési szintjeire, a régió, a vallási felekezet és a társadalmi osztály nominális szintű változók, és tényezőként szerepelnek az analízisben, míg a magasabb mérési szintű változókat kovariánsokként kezeljük a multinomiális logisztikus regresszió során.

7. TÁBLÁZAT

Az egyes változók pártválasztást magyarázó ereje a multinomiális logisztikus regresszióval kapott pszeudo-R² (Nagelkerke) alapján
(N = 1988–2003)

Askriptív változók	0,069
Területi változók	0,074
Askriptív és területi változók	0,137
Vallásos változók	0,046
Osztályváltozók	0,044
Osztályváltozók és foglalkozási terület	0,060
Minden változó	0,215

A három-három vallásos és osztályváltozó magyarázó ereje nagyjából ugyanakkora. Ha az osztályváltozókhoz hozzávesszük a foglalkoztatási területet is, a változók együttes ereje megközelíti az askriptív, illetve területi változókét, ám jelentősen elmarad azok kombinált előrejelző erejétől.

Végül valamennyi strukturális változót figyelembe vesszük, így a magyarázó erő már jelentős (Nagelkerke pszeudo-R²: 0,215). A négy askriptív és kvázi askriptív változó az összes strukturális változó magyarázó erejének mintegy 64 százalékát (0,137) éri el.⁹

Két másik pszeudo-R²-mérést (Cox–Snell, McFadden) alkalmazva is megvizsgáltam a magyarázó erőt. A fenti két módszer valamivel kisebb magyarázó erőt jelez az egyes modellek esetében, a különböző változócsoportok relatív hatása azonban pontosan megegyezik. A Cox–Snell pszeudo-R²-értéke a teljes modellre 0,188, míg a McFadden-féle pszeudo-R² jóval alacsonyabb, mindössze 0,100.

Ezt követően a strukturális változók hatását vizsgáltam a két legnagyobb párt, a Fidesz és az MSZP támogattságára. A pártválasztást kétféleképpen dichotomizáltam: mindkét párt (1) az összes többi párt ellen (0). Kétféle többváltozós analízist végeztem, logisztikus regressziót és az Anova (szórásnégyzet-analízis) MCA (többszörös klasszifikációs elemzés) elemzését.

Gyakran hangoztatott álláspont, hogy amennyiben a függő változók dichotomikusak, logisztikus regressziót kell alkalmazni. A gyakorlatban alig

⁹ Az elemzés nem tér ki az osztály- és a vallási változó lépésenkénti elemzésére, mivel nem egyértelmű, melyik változó van előrébb az ok-okozati láncban. Az azonban meglehetősen egyértelmű, hogy az askriptív és kvázi askriptív területi változókat a vallási és osztályváltozók előtt kell figyelembe venni. A 0,137-es értéket tehát az askriptív és területi változók okozati magyarázó erejének vehetjük, az osztály- és vallási változók együttes okozati hatása pedig 0,089 (0,226–0,137).

van eltérés a lineáris és logisztikus regresszióanalízis között, feltéve, hogy a függő változó nem túl aszimmetrikus, és a lineáris regresszióanalízis statisztikai nem jelentősen torzítottak (Hellevik 2009). A két legnagyobb magyar párt esetében a függő változó nem túl aszimmetrikus, hiszen 66, illetve 21 százalék számolt be arról, hogy a két párt egyikére szavazott.

Az MCA előnye a regresszióanalízissel szemben, hogy ez a módszer standardizált együtthatókat ad az olyan nominális szintű változók esetében is, amelyeket a regresszióanalízisben mesterséges változókkal kell helyettesíteni. Módszeresen összehasonlítottam az MCA-eredményeket (az alábbiakban elsősorban ezekre támaszkodom) a logisztikus regresszióval kapott eredményekkel.

A 8. táblázat a változók különböző típusainak magyarázó erejét foglalja össze az MCA-analízis R^2 -e, valamint a logisztikus regresszió két pszeudo- R^2 -mértéke (Cox–Snell, Nagelkerke) alapján.

Valamennyi változótípus esetén alacsony a magyarázó erő. Az MCA alapján a teljes modell a két pártválasztási változó varianciájának 9-10 százalékát magyarázza. A Cox–Snell pszeudo- R^2 -értéke hasonló, míg a Nagelkerke-érték valamivel magasabb.

A Fidesz támogatottságának magyarázatában valamennyi változótípus nagyjából egyenlő magyarázó erejű, kivéve a jelentősen kisebb erejű vallási változókat.

Az MSZP-nél a magyarázó erő nagy része az askriptív változóknak tulajdonítható, köszönhetően az életkor erős hatásának (lásd alább). A legkisebb magyarázó erő a táblázatban az alig szignifikáns osztályváltozóké. Ha az askriptív és a területi változók kombinált magyarázó erejét nézzük, azok jelentősen nagyobb hatást gyakorolnak a két nagy pártra, mint a vallási vagy osztályváltozók. Az askriptív és a területi változók a Fidesz esetében együttesen a magyarázó erő 61, míg a szocialistáknál 73 százalékáért felelnek.¹⁰

Az egyes változók hatását illetően először megvizsgáltam, melyeknek van jelentős hatásuk az egyes változócsoportokon belül, majd ezeket a szignifikáns változókat alkalmazva elvégeztem egy végső többváltozós analízist.

Először a változók szignifikáns hatásának elemzéséből eredő adatokról számolok be (a táblázat nem tartalmazza őket), majd az első elemzés változóit alkalmazó többváltozós analízis eredményeit osztom meg.

Az askriptív, területi és osztályváltozók elemzésében azok a változók bizonyultak szignifikánsnak, amelyek a legerősebb korrelációt mutatták a teljes pártrendszerrel: az életkor és a régió az első két csoport legszignifikánsabb tagjai, a városi-vidéki lakhely hatása viszont nem jelentős, amennyiben a régiót kontrolláljuk. A régió és a városi-vidéki lakhely között erős a korre-

¹⁰ A fenti adatok az MCA R^2 -értéken alapulnak, de a logisztikus regresszió pszeudo- R^2 -értékei is csaknem azonosak (Fidesz, MSZP 71–72 százalék).

láció. A vallási változók elemzése alapján a vallásosság az egyetlen szignifikáns tényező; ez mindkét párt analízisére elmondható.

8. TÁBLÁZAT

Az egyes strukturális változók magyarázó ereje a Fidesz és az MSZP esetében, különböző mérési módszerek alapján

Fidesz (N = 1988–2003)	Pseudo-R ²		
	R ² (MCA)	Cox–Snell	Nagelkerke
Askriptív változók	0,025	0,021	0,029
Területi változók	0,032	0,031	0,043
Mindkét típus	0,054	0,049	0,068
Vallási változók	0,015	0,015	0,021
Osztályváltozók	0,022	0,021	0,030
Osztály- és szektorváltozók	0,027	0,026	0,036
Minden változó	0,089	0,082	0,113
MSZP (N = 1998–2003)	Pseudo-R ²		
	R ² (MCA)	Cox–Snell	Nagelkerke
Askriptív változók	0,056	0,049	0,076
Területi változók	0,018	0,018	0,028
Mindkét típus	0,071	0,064	0,099
Vallási változók	0,014	0,014	0,021
Osztályváltozók	0,009	0,008	0,013
Osztály- és szektorváltozók	0,018	0,017	0,027
Minden változó	0,097	0,089	0,139

Az osztályváltozó analízise azt jelzi, hogy a társadalmi osztály önmagában csak a Fidesz támogatottsága esetében jelentős, és ha a foglalkoztatási területet is bevonjuk az elemzésbe, annak hatása is szignifikáns. Egyik osztályváltozónak sincs jelentős hatása az MSZP támogatottságára, a foglalkoztatási terület hatása viszont szignifikáns. A jövedelem hatása a támogatottságra egyik párt esetében sem jelentős.

A 9. táblázat a fenti analízis során szignifikánsnak bizonyult változók hatását mutatja az MCA-elemzésre. Feltüntettem a standardizált *éta*- és *béta*-együtthatókat is, hogy megvizsgálhassuk azok relatív fontosságát.¹¹

9. TÁBLÁZAT

A Fidesz és az MSZP támogatottságának MCA-analízise

	Fidesz (N = 1988)			MSZP (N = 1988)	
	<i>Éta/r</i>	<i>Béta</i>		<i>Éta/r</i>	<i>Béta</i>
Életkor	0,158	0,187**	Életkor	0,238	0,265**
Régió	0,168	0,142**	Régió	0,125	0,106**
Vallásosság	-0,117	-0,153**	Vallásosság	0,099	0,158**
Végzettség	-0,099	-0,106**	Végzettség	0,026	0,050*
Társadalmi osztály	0,132	0,065	Társadalmi osztály	0,078	0,034
Foglalkozási terület	0,076	0,047	Foglalkozási terület	0,103	0,039
R ²		0,089	R ²		0,097

** 1% szinten szignifikáns

* 5% szinten szignifikáns

Megjegyzés: A vallásosságra és az iskolai végzettségre kovariancia érvényes. A két változó bivariáns korrelációja így *r*; míg az *éta* a többi változóra vonatkozik.

Az életkor azért tényező, mert a kategorikus változó *étája* (1A táblázat) mindkét párt esetében nagyobb volt, mint a folytonos változó.

A Fidesz támogatottságát illetően az életkor hatása a legjelentősebb, ezt követi a vallásosság,¹² a régió és végül a végzettség. Ezek közül a változók közül háromnak a hatása erősödik a kétváltozós korrelációhoz képest, ha kontrolláljuk a többi változót.

¹¹ Az analízis során alkalmazott eljárás a fent vázoltnál valamelyest bonyolultabb volt. Szerettem volna valamennyi, a változócsoportok elemzése során szignifikáns hatásúnak bizonyult változót bevenni az analízisbe, de ahhoz, hogy kontrollálni tudjuk a lehetőséget, hogy valamely változó jelentős hatású lehet, ha egy más csoporthoz tartozó változót kontrollálunk, kénytelen voltam kezdetben minden változót bevenni az egyik analízisbe, majd kizárni azokat, amelyek egyik elemzésben sem voltak szignifikánsak. Kiderült például, hogy az iskolai végzettség hatása jelentős, ha kontrolláljuk az életkori változót, miközben amikor csak a többi osztályváltozót kontrolláltuk, a végzettség hatása nem volt szignifikáns.

¹² A vallásosság magas foka a vallásossági változó alacsony értékeként jelenik meg (3C táblázat). A vallásosság hatásának negatív előjele a Fidesz, illetve pozitív előjele az MSZP támogatottságában azt jelzi, hogy a vallásosság alacsony vagy magas foka jelentős hatása a Fidesz és az MSZP támogatottságára.

Az MSZP támogattságánál az életkor a legfontosabb, majd a vallásosság (illetve annak hiánya), a régió és végül az alig szignifikáns iskolai végzettség. Itt is igaz, hogy a változók közül háromnak a hatása erősödik a kétváltozós korrelációhoz képest.¹³

A társadalmi osztálynak és a foglalkoztatási szektornak egyik elemzésben sincs jelentős hatása. Mint arról korábban szó esett, az életkor kontrollálásával a foglalkoztatási szektor hatása jelentéktelenné válik.

Interakciós hatás elemzése

A többváltozós analízisben módszeresen megvizsgáltuk a potenciális kölcsönhatásokat. Elméleti szempontból a legérdekesebb kérdés az lehet, hogy a szociostrukturális változók hatása változik-e a különböző kohorszok között az egymást követő magyar nemzedékek élesen eltérő politikai szocializációja miatt. Az analízis meglepően kevés szignifikáns kölcsönhatást tárt fel, ezek azonban mind a Fidesz támogattságával kapcsolatos kohorszváltozókra vonatkoztak. Az MSZP esetében nem állapítható meg hasonló kölcsönhatás.

Az idősebb kohorszok körében erősebb a vallási változók hatása a Fidesz támogattságára, míg az iskolai végzettség esetében fordított a helyzet: a fiatalabb kohorszokban a legerősebb az a trend, hogy a Fidesz támogattsága a kevésbé képzett rétegekben a legnagyobb. Az egyes szociostrukturális változók kohorszokra kifejtett relatív hatását az 1970 előtt és után, illetve az 1960 előtt és után született kohorszok tekintetében vizsgáltuk. Mindkét analízisben a vallásosság volt a legerősebb szociostrukturális magyarázó változó a Fidesz idősebb kohorszok körében elért támogattságát illetően, a fiatalabb kohorszoknál ugyanakkor valamivel kevésbé volt jelentős tényező a vallásosság. A fiatalabb kohorszok esetében a Fidesz támogattságánál az iskolai végzettség és a régió a legerősebb szociostrukturális magyarázó tényező, míg az idősebbeknél a végzettség kevésbé szignifikáns (nem szerepel a táblázatokban).

A teljes szociostrukturális modell magyarázó ereje viszonylag állandó a különböző kohorszok esetében mind a Fidesz, mind az MSZP támogattságát tekintve. A vallásosság és a végzettség a Fidesz támogattságára kifejtett relatív hatásának különbségeitől eltekintve a kölcsönhatások elemzésének főbb megállapításai a következők: a) valamennyi kohorszban csekély a

¹³ Ezt az erősödést az okozza, hogy a Fidesz támogattsága erősebb a fiatalabb korcsoportok között, amelyek a többi korosztályhoz képest magasabban képzettek és kevésbé vallásosak. Igaz ugyanakkor, hogy a kevésbé képzett és erősen vallásos szavazók hajlamosabbak a Fideszt támogatni, mint a képzettebb és kevésbé vallásos szavazók. Ha ezeket a tényezőket kontrolláljuk, a változók hatása felerősödik. Az MSZP esetében pont fordított kapcsolat vezet ugyanahhoz az eredményhez, vagyis a kétváltozós korrelációhoz viszonyított erősebb hatáshoz.

társadalmi struktúra hatása a pártválasztásra, és *b*) a legtöbb szociostrukturális változó valamennyi kohorszban azonos módon befolyásolja a szavazói magatartást.

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS TOVÁBBI KUTATÁSI JAVASLATOK

Jelen írás megállapítása értelmében Magyarországon az életkori és területi változók a pártválasztást magyarázó legjelentősebb tényezők. A vallási és osztályváltozók szerepe ebben a tekintetben jóval kisebb. Csak az SZDSZ esetében lehetett kimutatni nyilvánvaló kapcsolatot a liberális pártok hagyományos jellemzői és a vallási és osztályváltozók között: a párt a szolgáltatóipari dolgozók, a magasan képzett rétegek és a lakosság szekuláris szegmense körében érte el legerősebb támogatottságát.

A társadalmi struktúra pártválasztásra vonatkozó magyarázó ereje általánosságban véve alacsony. Ezt több összehasonlító tanulmány is alátámasztja. Egy 24 európai országra kiterjedő összehasonlító tanulmány szerint a (jelen tanulmányban alkalmazotthoz igen hasonló) vallási és osztályváltozók magyarázó ereje Magyarországon jelentősen elmarad a 24 ország átlagától [Knutsen 2010*b*]).

A két legnagyobb párt, a Fidesz és az MSZP támogatottságát elsősorban a különböző nemzedékek és a területi változók határozzák meg, bár a vallásosság eltérő mértéke is jelentős hatású. Meglepően alacsony a vallási változók hatása, tekintve, hogy a magyarországi pártválasztással foglalkozó korábbi szakirodalom egy részében az egyik legfőbb dimenzióként szerepelnek. Az osztályváltozók a hagyományos osztályszavazás alapján várható képest épp ellenkező hatást fejtenek ki a két nagy pártra. A Fidesz támogatottsága a munkásosztály és az alacsonyabb iskolai végzettségű rétegek körében a legerősebb, míg a szocialista párté a szolgáltató osztályban.

A két legnagyobb párt elsősorban igen különböző társadalmi csoportok koalíciója. Az adatok szerint mindkét párt a társadalmi csoportokon átvélő gyűjtőpárt. Ez talán az osztályváltozók esetében jelenik meg leghangosabban. Magyarország tehát megerősíti Wessels és Klingemann (2006) főbb megállapításait, miszerint a társadalmi struktúra kikristályosodása és átpolitizálódása meglehetősen korlátozott mértékben hat a pártrendszerre. Erre fontos magyarázatot adhat az az írás első részében említett tény, hogy a gazdasági bal–jobb felosztás csak csekély mértékben indokolja a pártválasztást. Ezen a téren több párt is módosította álláspontját az idők során, és például az MSZP nem képviselte következetesen a gazdasági baloldali pozíciókat.

Az ideológiai tér relevanciájának tárgyalásakor (szintén a tanulmány első felében) vázoltuk a magyar pártok támogatottságát magyarázó legfőbb értékdimenziókat. A további kutatások során ezek a dimenziók közbenső változóknak tekinthetők a társadalmi struktúra és a pártválasztás között, így meg

lehetne megvizsgálni, milyen szerepet játszanak a társadalmi struktúra és a pártválasztás közötti kapcsolat *megmagyarázás* ában. Fontos feltevés, hogy a nacionalizmussal és a társadalmi kérdésekkel kapcsolatos értékdimenziók hozzájárulnak az osztályok átpolitizáltságának alacsony szintjéhez. A Fidesz munkások és alacsonyabb végzettségűek körében tapasztalható támogatottságának egyik lehetséges magyarázata, hogy ezek a társadalmi csoportok hajlanak a nacionalista értékek és a társadalmi kérdésekre adott tekintélyelvű válaszok támogatására.

Érdekes lenne elvégezni a választók (vagy a minta) felosztását különböző *hangadó közösségekre*, így kiderülne, vannak-e olyan jelentős szegmensek, amelyekre érvényes a hagyományos osztályszavazás, miközben más főbb szegmensek a nacionalizmus vagy a társadalmi kérdések alapján szavaznak. Megállapítható, hogy a hagyományos osztályszavazást elnyomja a fent említett fő értékdimenziók dominanciája, így a társadalmi osztály és a bal–jobb szavazás közötti hagyományos összefüggés a feje tetejére áll.

IRODALOM

- Arzheimer, Kai–Carter, Elisabeth 2006. Political opportunity structures and right-wing extremist party success. *European Journal of Political Research*, 45. (3.), 419–443.
- Bean, Clive 1999. The forgotten cleavage? Religion and politics in Australia. *Canadian Journal of Political Science*, 32. (3.), 551–68.
- Benoit, Kenneth–Laver, Michael 2006. *Party policy in modern democracies*. London–New York, Routledge.
- Caramani, Daniele 2004. *The nationalization of politics. The formation of national electorates and party systems in Western Europe*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Dalton, Russell J. 2008. *Citizen politics. Public opinion and political parties in advanced western democracies*. Washington, CQ.
- Evans, Geoffrey 2006. The social bases of political divisions in post-communist Eastern Europe. *Annual Review of Sociology*, 32. 245–270.
- Enyedi Zsolt 2000. Clerical and religious polarisation in Hungary, chapter 10. In Broughton, David–Napel, Hans-Martien ten (szerk.). *Religion and mass electoral behaviour in Europe*. London–New York, Routledge.
- Enyedi Zsolt 2005. The role of agency in cleavage formation. *European Journal of Political Research*, 44. (5.), 697–720.
- Enyedi Zsolt 2006. The survival of the fittest: Party system concentration in Hungary, chapter 8. In Jungerstan-Mulders, Susanne (szerk.). *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems*. Aldershot, Ashgate.
- Gijssberts, Mérove–Nieuwebeerta, Paul 2000. Class cleavages in party preferences in the new democracies in Eastern Europe. *European Societies*, 2. (4.), 397–430.
- Givens, Terri E. 2004. The radical right gender gap. *Comparative Political Studies*, 37. (1.), 30–54.
- Hellevik, Ottar 2009. Linear versus logistic regression when the dependent variable is a dichotomy. *Quality and Quantity*, 43. (1.), 59–74.
- Kitschelt, Herbert 1992. The formation of party systems in East Central Europe. *Politics and Societies*, 20. (1.), 7–50.
- Knutsen, Oddbjørn 2004. *Social structure and party choice in Western Europe – A comparative longitudinal study*. Houndsmills–Basingstoke, Palgrave–Macmillan.
- Knutsen, Oddbjørn 2005. The impact of sector employment on party choice: A comparative study from eight West European countries. *European Journal of Political Research*, 44. (4.), 593–621.
- Knutsen, Oddbjørn 2006. *Class Voting in Western Europe – A Comparative Longitudinal Study*. Lanham (MD), Lexington.
- Knutsen, Oddbjørn 2010a. The regional cleavage in Western Europe. Can social composition, value orientations and territorial identities explain the impact of region on party choice? *West European Politics*, 33. (3.), 553–585.
- Knutsen, Oddbjørn 2010b. Religious Voting and Class Voting in 24 European Countries – A Comparative Study. Paper prepared for presentation at the XVII

- International Sociological Association (ISA) World Congress of Sociology in Gothenburg, 2010. július 11–17.
- Kotler-Berkowitz, Laurence A. 2001. Religion and voting behaviour in Great Britain: A reassessment. *British Journal of Political Science*, 31. (3.), 523–554.
- Lipset, Seymour Martin–Rokkan, Stein 1967. Cleavage structure, party systems, and voter alignments: An introduction, chap. 1. In uők (szerk.). *Party systems and voter alignments*. New York, Free Press.
- Mészáros József–Solymosi Norbert–Speiser Ferenc 2007. Spatial distribution of political parties in Hungary 1990–2006. *Political Geography*, 26. (7.), 804–823.
- Nieuwbeerta, Paul 1995. *The democratic class struggle in twenty countries 1945–1990*. Amsterdam, Thesis.
- Norris, Pippa 1999, Gender: A gender-generation gap?, chap. 8. In Evans, Geoffrey–Norris, Pippa (szerk.). *Critical elections. British parties and voters in long-term perspective*. London, Sage.
- NUTS 2003. *Regions. Nomenclature of territorial units for statistics*. Luxembourg, European Communities.
- Tóka Gábor 2004. Hungary, chapter 9. In Berglund, Sten–Ekman, Joakim–Aarebrot, Frank H. (szerk.). *The handbook of political change in Eastern Europe*. Cheltenham, Edward Elgar.
- Wessels, Bernhard–Klingemann, Hans-Dieter 2006. Parties and voters – representative consolidation in Central and Eastern Europe. *International Journal of Sociology*, 36. (2.), 11–44.